

ÁMMÁTLAŠ KULTUVRRALAŠ GELBBOLAŠVUOHTA DAHKÁ LUOHTTÁMUŠA VEJOLAŽŽAN SÁPMELAŠ MÁNÁID JA NUORAID ERENOAMÁŽIT GÁIBIDEADDJI DOARJAGA BÁLVALUSAIN

Saamenkielinen käännös Mari Mäkitalon artikkelista AMMATTILAISEN KULTTUURINEN KOMPETENSSI MAHDOLLISTAA LUOTTAMUKSEN SAAMELAISTEN LASTEN JA NUORTEN ERITYISEN VAATIVAN TUEN PALVELUISSA

Abstrákta

Artihkal vuodđuduvvá mu Oulu universitehta Giellagas-instituhtas dahkan pro gradui, mas dutken sápmelaš mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbu sosiála- já dearvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid geahčanguovllus. Mun čielggadin, mo Suoma dáláš bálvalanvuogádat vástida sápmelaš álbmoga mánáid ja nuoraid erenoamážit gáibideaddji doarjaga dárbbui ja makkár bálvalusaide livččii dárbbu. Mun dutken, mo ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuohta váikkuha sápmelaš áššehasa

dovdámii ja láidehussii bálvalusbálgá mielde sihke dasa, mii mearkkašumiid das lea luhtolaš áššehasgaskavuoda hápmášuvvami. Lassin mun čielggadin bargiid ámmátlaš dárbbuid, mat laktásit skuvlejupmái ja sin barggus geavahuvvon materiálaide. Dutkamuša materiála hábmii sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid čujuhuvvon elektrovnnalaš jearahallan. Danin go dutkamuš gieđahallá eamiálbmoga, mun lean oahppan eamiálbmotdutkamuša etihka ja válddán dan vuhtii iežan dutkamušas. Ehtalašvuohta eamiálbmotdutkamušas gokčá earret eará servoša mielde váldima, gudnejahttima ja iešmearridanvuoigatvuođa sihke dieđu máhcaheami servošii. Dutkamuša bohtosiin čielgá, ahte sápmelaš mánáid ja nuoraid sihke sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalusain luohttámuš ja ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuohta badjánit mearkkašahtti rollii duodalaččat ovtaveardásaš ja lihkostuvvan áššehasgaskavuodas. Dutkamuša bohtosat bidjet árbevirolaš áddejumi dásseárvosaš ja ovtaveardásaš bálvalusain gažaldatvuložin. Bohtosat bidjet maid suokkardallat, leago almmolaš áddejupmi dásseárvvu ollašuvvamis valida, go buohkaide fállujuvvo seammalágan psykososiálalaš doarjja vuoddo- já gáibideaddji dási bálvalusain áššehasa gielas dahje kultuvrras beroškeahtá.

Čoavddasánit: kultuvrralaš gelbbolašvuohta, psykososiálalaš doarjja, luohttámuš.

Láidehus

Almmolaš áddejumi mielde suomelaš sosiála- já dearvvasvuodafuolahusas lea alla dássi (Karvonen & Kestilä, 2019). Sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa ođasmahttima mielde vigget čielggasmahttit ja loktet bálvalusa dási ain eambo sihke lasihit bálvalusaid fidnema ja juksama ovtaveardásašvuođa. Dat, ahte dássi lea allat ja struktuvrrat leat ortnegis, orru goittotge doallamin deaivása dušše váldoálbmoga bálvalusain (Erholtz je., 2021). Ruossalasvuohta šaddá das, ahte sápmelaš mánát ja nuorat eai oaččo Suomas lága eaktudan vugiin sidjiide heivvolaš sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa, erenoamážit mielladearvvasvuođa ja gáibideaddji erenoamášdási bálvalusaid, vaikko suomagielat bálvalusaid bálvalusstruktuvra livččii iehčanis ortnegis.

Min álbmoga buresbirgema ja dearvvasvuođa dutkit gávnnaht bohtosiid vuođu, ahte suomelaččaid buresbirgen lea buorre dásis (Karvonen & Kestilä, 2019). Dáid fuomášumiin fuolakeahhtá Suomas leat guhká bistán buresbirgenerohusat, mat dihttojit sosioekonomalaš erohusaid lassin sohkaheali, čearddalaš duogáža ja eatnandiedálaš guovllu oasil. Čearddalašvuođa ja sohkaduogáža miel dásaš dearvvasvuođa- ja buresbirgenerohusat dihttojit Suomas sierra álbmotjoavkkuin. Dat čájehit min servvodaga gearddálašvuođa ja hierarkii ja sihke buresbirgema sierranemiid, maid gáržžideapmái gánnehivččii bidjat návccaid. Erohusat dihttojit erenoamážit mielladearvvasvuođas, fysalaš doaibmannávccaid sihke eallinvuohkebuohccivuođaid riskadahkkiin. Maiddái sosiálalaš buresbirgemis ja eatnánandearvvašvuođas fuomášit erohusaid. Erohusaide leat mángga siva. Okta dehálamos álbmotjoavkkuid gaskasaš dearvvasvuođaerohus laktása olbmuid psyhkalaš buresbirgemii. Mielladearvvasvuođadávdamearkkaid stuorát dihtton ii vealtakeahhtá oidno mielladearvvasvuođabálvalusaid stuorát geavaheapmin, baicca gažaldat sáhtta leat bálvalusaid vuollegeaveheamis. Oassi buresbirgenerohusain guoská sohkaduogáži fuolakeahhtá olles álbmogii. Vealaheami vásáhusat ja váikkuhusat buresbirgemii lasihit buresbirgenerohusaid erenoamážit olgoriikkalaš sohkaduogáži boahhti álbmoga ja sáme gielat álbmoga gaskkas.

Gáibideaddjimus erenoamáš máhtu dárbbasheaddji áššehasjoavkkut sierra bálvalusain leat dakkárat, mat gáibidit sosiála- ja dearvvasvuođafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmui gáibideaddjimus erenoamáš máhtu dego mánáidsuodjalanbálvalusat, gárrenávnnasbálvalusat sihke mánáid ja nuoraid mielladearvvasvuođabálvalusat (THL, 2022). Erenoamáš máhttui gullet maiddái gáibideaddji earrobálvalusat, dorvobáikebálvalusat, gáibideaddjimus veahkaváldebargu, olmmošgávppi ja biinnideami oaffarat, máná dahje nuora seksuálalaš ávkkástallan dahje illasteapmi dahje dan eahpádus. Gáibideaddjimus erenoamáš máhtu gáibideaddji bálvalusat leat váddásit traumatiserejuvnon mánáid ja sin bearrašiid dikšun ja doarjja. Lassin mánggasuorggat gáibideaddji doarjagii gullet árrabajásgeassin, ovda- ja vuodđooahpahusa mánát ja nuorat, geat dárbbasit mánggasuorggat doarjaga oahppamii ja skuvlavázzima doarjaga oahppiidfuolahusbálvalusa lassin. Gáibideaddjimus erenoamáš máhttu leat maiddái hárvenaš váttisvuodát dego duodalaš ja hárvenaš

rihkkosiidda sujalaš mánáid dutkan ja dikšun sihke váddásit lámis ja bázahallan mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid mánggasuorggat erenoamášbálvalusat ja gáibideaddji mánáidsuodjalusa sadjásašfuolahusa dikšuma dahje veajuiduhttima dárbbášeaddji mánát ja nuorat. Almmolaš oainnu mielde oasi spesiálabuohccedikšumii láidejuvvon vuolleahkásaš mánáin livččii sáhttán veahkehit jo vuodđodási bálvalusain, juos rivttesáigásaš stivren rivttes dikšunbálgái ollašuvašii dávjjit (ITLA, 2020).

Sápmelaččaid buresbirgemis, dearvvasvuodas ja dearvvasvuodaerohusain ii leat fidnemis dutkojuvvon dahje systemáhtalaččat dahkkojuvvon statistihkkan biddjojuvvon diehtu (Juutilainen, 2017). Dát bidjá hástalusa bálvalusaid ovddideapmái.. Sápmelaš mánáid ja nuoraid buhta rivttesáigásaš ja rivttes dikšunbálgái láiden mearkkašivččii earret eará dan, ahte máná dahje nuora dikšu ámmátolbmos livččii giela- ja kultuvrra mieldásaš diehtu ja máhttu sihke geavahanláhkái sámegielat materiála (Mäkitalo, 2021a). Dearvvasvuoda ja buresbirgema lágádus konsentrere válde- ja sisafárrejeaddjiálbmogii, maid birra lea álkit fidnet registtardieđuid (Majlander ym., 2021). Riikkaidgaskasaš dutkamušaid mielde eamiálbmogiid dearvvasvuodaerohusat leat oalle láhkái assimilašuvnna vásáhusaid, koloniserema ja servvodaga struktuvrrain gávdnojeaddji vealaheapmi čuovvumuššan šaddi ja olles servošiid áiti dearvvasvuodariskkaid bohtosat (Mäkitalo, 2021a). Jáhkkinis ovdal máinnašuvvon dearvvasvuodaerohusat leat maiddái suomelaččaid ja sápmelaččaid gaskkas.

Suoma stáhta ovdalaš sámepolitihkka sihke ovddit geavadagain otná beaivái olaheaddji struktuvrralaš vealaheapmi váikkuha ain dálá sosiála- ja dearvvasvuodabálvalusaid struktuvrii (Heikkilä ym., 2019). Dáláš bálvalusmálla ii válde sámegielat álbmoga bálvalusdárbbuid doarvái vuhtii. Sámegielat álbmoga psykososiálalaš doarjaga dárbu lea oktavuodas váldoálbmoga ja suomelaš servvodaga hábmen oppalašvuhtii. Lappis ovdamearkka dihte ovddit suomelaš skuvlálágádus ja dan ásodagat luvvededje sámemánáid beaktilit iežaset kultuvrras ja gielain (Lehtola, 2022). Dalle ásodagain sámegiela hálli mánát ja nuorat eai ožžon geavahit eatnigielaideaset, dan sajis sámegielaid geavaheamis ránggástedje. Seammá láhkái sápmelaš mánáid borramušhárjánumit nuppástuvve masa oalát suomelaš borramušaide, mii dagahii sidjiide

dušši gillámuša. Das leat dan manjá leamaš duođalaš ja guhkesáigásaš čuovvumušat sámegielaide ja kultuvrii sihke sámegielat álbmoga luohttámuššii válđoálbmogii ja suopmelaš bálvalusstruktuvrii.

Sápmelaš mánáide, nuoraide ja bearrašiidda fálluojuvvo ain dávjá dušše suomagielat bálvaleyemi ja ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuohta lea unni (Mäkitalo, 2022). Dan čuovvumuššan áššehasa dovđán sáhtta hedjonit dahje luhtolaš áššehasgaskavuohta báhcit hápmašuvakeahttá. Juos ámmátolbmoss lea doarvái kultuvrralaš gelbbolašvuohta, son dovđá sápmelaš áššehasa, luhtolaš gaskavuohta šaddá vejolažžan ja áššehas stivrejuvvo rivttes áiggi rivttes dikšunbálgái.

Teorehtalaš doahpagat

Kultuvrralaš gelbbolašvuohta

Kultuvrralaš gelbbolašvuohta sisttisdoallá vihtta sierra oasi (Kaarlela, 2022; Mäkitalo, 2021a). *Kultursensitiivvalašvuohta* mearkkaša dan, ahte kultursensitiivvalaččat doaimmadettiinis olmmoš čájeha duohta hálu áddet nuppi. Son gudnejahtta ja doaladuvvá positiivvalaččat nuppi olbmo duogážii ja árvvuide. Kultursensitiivvalaš olmmoš háliida ovddidit iežas kultuvrralaš máhtu ja háliida deaivvadit mánggakultuvrralaš olbmuid. Kultursensitiivvalašvuohta lea kultuvrraid gaskasaš erohusaid ádden ja dáidu máhttit válđit olbmuid individuálalaš dárbbuid vuhtii. Dasa gullá vuostáiváldinmáhttu ja rabasvuohta. Nubbi oassi lea *kulturdiđolašvuohta*, mii mearkkaša dan, ahte olmmoš lea seassan iežas kulturduogáža čiekŋalit sihke suokkardallan ovdagáttuidis sihke jurdagiiddis alcces vieres kultuvrra ektui. Goalmmát oassi gokčá *kultuvrralaš dieđu*, man ánsus olbmos lea doarvái diehtu ja áddejupmi iešgudetge kultuvrrain sihke nuppi kultuvrras boahhti olbmo oainnuin, erohusain ja ovttaláganvuođain. Njealját oassi lea *kultuvrralaš máhttu*. Dat mearkkaša dan, ahte olbmos lea máhttu čohkket kultuvrralaččat mearkkašeddi dieđu ja ahte sus lea máhttu doaibmat mánggakultuvrralaš diliin ja deaivvademiin kultursensitiivvalaččat. Viđat oassi gokčá *kultuvrralaš gávnnadeami*, mas olmmoš doaibmá ovttatmano vuorrováikkus nuppiin kultuvrrain boahhti olbmuiguin. Dat mearkkaša vealatmeahhtun atmosfeara ja dan láchčima sihke nuppiin

kultuvrrain boahtti olbmuid eakti gudnejahttima ja singuin gávnnadeami.

Psykososiálalaš doarjja

Psykososiálalaš doarjja áddejuvvo viiddes badjedoaban doaimmaide, mat lágíduvvojit ráddjet searvvuš- dahje stuorralihkohisvuodaid dahje eará erenoamáš diliid dagahan čuovvumušaid olbmuide (Erholtz ym., 2021). Mihttomearrin lea álkidit ja duostut psyhkalaš streassa, muhto psykososiálalaš doarjagiin oaivvildit maiddáái ekonomalaš ja sosiálalaš gažaldagaide laktáseaddji doarjaga ja veahkehandoaimmaid. Psykososiálalaš doarjaga sáhttet fállat sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid lassin goalmát sektora doaibmit.

Sámeservoša psykososiálalaš doarjaga erenoamáš iešvuodát laktásit psykososiálalaš doarjaga ollašuhttiid doarváái buorre kultuvrralaš dovdamuššii ja sámegielaide dáidui sihke doarváái buorre vuodđodieđuide sápmelaččaid historjjás (Erholtz ym., 2021). Verddedoarjagis ja servoša siskkáldas veahkis lea stuorra rolla. Dál álgán duohtavuoh- ja soabadankommišuvnna bargu lea bajidan olbmui fuola das, ahte vealaheapmi ja negatiivvalaš doaladumit lassánit. Sápmelaččaid duohtavuoh- ja soabadankommišuvdnabarggu áigásaš psykososiálalaš doarjaga árvovuđđui gullet luohttámuš, iešmearridanvuoigatvuohta, olbmuid gudnejahttin sihke searvevuohta.

Luohttámuš

Sápmelaš kultuvrras luohttámuš laktása birgema doahpagii, man ovdamearkka dihte Aimo Aikio (2010) gálgá barggustis Olmmošhan gal birge. Su mielde birgemii váikkuhit olbmo eallinvuohki ja máilmmioaidnu. Birgema árvovuodu ja vuodu hábme buorre eallin ja dat meroštallá birgema vuogi. Birgema sáhtášii dánu geahččat servvodagas marginaliserema vuostegeahččin. Luohttámuša doahpagii váikkuha sápmelaš kultuvrras dehálažžan nana luondduoktavuohta, mii doaibmá nannejeaddji dahkkin mánáid ja vánhemiid gaskkas. Olbmo nana gaskavuoh- lundui ja mánáide addojuvvon ahkedási mieldásaš ovddasvástádus nanne luohttámuša seammás go dat hábme friddjavuoda áddejumi. Sápmelaš bajásgeassimis

deattuhuvvo máná fysalaš ja vuoinjalaš rájáid suddjen dánu, ahte máná oažžu hábmet iežas rájáid ja leat suojis daid siste sihke seammás geahččalit iežas rájáid iežas lunddolaš leavttuin. Sápmelaš servošis máná rájáid gudnejahttet ja dat lasiha luohttámuša máná ja ollesolbmo gaskkas. Sápmelaš kultuvrras luohttámuša nanne dat, ahte máná lea ollesolbmuin seammá árvosaš ja su olmmošárvvu deattuhit, oaiviliid guldalit ja daid gudnejahttet. Ságastallamiidda vigget gávdnat vuogas dili, vuorroságastallama áiggi suokkardallat dárkilit ja das leat fiinnadovddolaččat. Gudnejahttima ja árvusatnima vuodđun lea dásseveardásašvuolta (Keskitalo ym., 2019).

Luohtámuš áššehaskavuodas laktása dasa, ahte giela ja kultuvrra mielásaš doarjaga fállan dagaha luohttámuša šaddama, goas olbmot sáhttet hállat friddjat áššiineaset (Erholtz ym., 2021).

Iešmearridanvuogitvuoda árvovuodđu laktása dasa, ahte sápmelaččat leat vásihan iežaset leat historjjálaš áiggiid rájes cuvkejuvvon, dulbmojuvvon ja mángga láhkái rivvejuvvon. Iešmearrideami árvovuodđu lea dehálaš, vai olbmot sáhttet vásihit iežaset oažžut olmmošárvvuset ruovttoluotta. Gudnejahttima árvovuodđu laktása vuorrováikkuhussii, mas olbmuid gávnadit gudnejahttimiin, rahpasit sihke áddemiin ja dásseveardásaččat. Searvevuoda árvovuodđu laktása sápmelaččaid oktiigullevašvuhtii oktan álbmogin, mas sogaid mearkkašupmi deattuhuvvo ovdamearkka dihte boazodoalus.

Luohtámuššii laktása maiddái dat, ahte sápmelaččaid assimilašuvdnávásáhusat ja daid dagahan traumáhtalaš vásáhusat eai leat ráddjejuvvon vássánáigái, baicca daid bajásdollet dálá servvodaga struktuvrrain gávdnojeaddji vealaheaddji dililit (gea. omd. Lehtola, 2022 ja Rasmus, 2008). Traumaid sáhttet dagahit giela ja kultuvrra massin, eallinvejolašvuodaid hedjoneapmi sihke sámeservoša eallinfámolašvuoda ja sosiálalaš godđosiid cuovkaneapmi (Erholtz ym., 2021). Dát leat sihke searvvuš- ja individuáladási vásáhusat, mat leat botnjasan nuppiidasaset servoša bearrašiid ja sogaid gillámuša vásáhusaid bokte. Dát vásáhusat leat dagahan sápmelaččaide sohkaolvvas nubbái joatkašuvvi viggamuša birget fámuid badjelge. Dákkár doaibman sáhtta šaddat dábálažžan olbmuid árgabeaivvis ja báhcit váldoálbmogis fuomáškeahttá.

DUTKAMUŠA OLLAŠUHTTIN

Dutkamušgažaldagat ja dutkamuša mihttomearit

Sámegielaat álbmoga buresbirgemis ja dearvasvuodas lea fidnemis hui unnán dutkojuvvon diehtu, go čearddalaš registariidda vuodđuduvvi data ii leat fidnemis (Mäkitalo, 2022). Dego láidehusas daddjui, systemáhtalaš ja dutkojuvvon dieđu váilun dagaha stuorra hástalusa bálvalusaid ordnemii. Ođđa, sápmelaš kultuvrra ja eamiálbmotdutkanmuša árvvuid mieldásaš dutkamušdiehtu dárbbasuvvo sakka, vai bálvalusaid ovddideapmi dieđu vuodul livččii vejolaš. Mu dutkamuša mihttomearrin lei buvttadit iežan oasil dárbbasuvvon dieđu sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbus ja dasa váikkuheaddji dahkkiin.

Mu váldoulbmilin lei čielggadit sápmelaš mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbu ja ordnema vugiid. Mun ohcen vástádusaid njeljiin vuollegažaldagaiguin: *Makkár erenoamáš dási gáibideaddji doarjaga bálvalusaide sápmelaš mánáin, nuorain ja sin bearrašiin lea dárbu ja manin (1)*. Mun lahkoniin dán gažaldaga sápmelaččaid historjjá ja servvodatlaš dáhpáhusaid guovllus. Go dárbbu ruohttasat leat áiggi dáfus sihke mannan ja dálá áiggis, mun guoskkastin dutkamušastan maiddái sohkaolvvaid bajideami ja dan, maid mii diehtit sámeservoša mánáid ja nuoraid sihke sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalusaide beassamis.

Mun vikkan iežan dutkamušas čielggadit maiddái, *mo ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuotta váikkuha sámegielaat áššehasa dovdámii ja bálvalusaide láidemii sihke manin áššehasa dovdán lea áššehasgaskavuodas nu mearkašahtti (2)*. Lassin mun jerren, *mo ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuotta váikkuha luohttámuša šaddamii áššehasgaskavuodas sápmelaš áššehasain, manin luohttámuš ii šatta ja mii das čuovvu sihke mat áššit váikkuhit luohttámuša šaddamii (3)*. Mun bidjen mihttomearrin maiddái čielggadit, *makkár ámmátlaš dárbbut sosiála- ja dearvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuin leat kultuvrralaš gelbbolašvuotta ektui, ja maid sii dárbbasit iežaset barggu doarjjan (4)*.

Materiála ja metodologiija

Mun ledjen čakčat 2021 mielde ráhkadeamen Davviguovllu máhtto- ja doarjjaguovddážiin (MD-guovddážiin; suom. Pohjoisen osaamis- ja tukikeskus, OT-keskus)[NJ1] , Sámedikkiin, Lappi buohccedikšunbiiriin ja Davvi-Suoma sosiálasuorggi máhttoguovddážiin ja eará áššedovdiiguin dárbojearahallama sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuide, geat barget sápmelaš mánáiguin, nuoraiguin ja bearrašiiguin (Mäkitalo, 2021b). Mun ožžon vejolašvuoda ja lobi geavahit jearahallama vástádusaid iežan pro gradus. Máhtto- ja doarjjaguovddáš lea ođđa, gaskandagu bálvalusstruktuvra, mii bohtá sihkkarastit gáibideadjimus erenoamáš máhtu ja mánggadiedalašvuoda gáibideaddji bálvalusaid Suomas (THL, 2022). Dan bargguide bohtá gullat dutkan- ja ovddidanbargu sihke doarjaga fállan mánáiguin, nuoraiguin ja bearrašiiguin bargi ámmátolbmuide erenoamážit hástaleaddji diliin. Dat bohtá doaibmat fierpmádaga láhkái. MD-guovddážat leat vihtta, main okta lea Davviguovllu MD-guovddáš.

Jearahallama mihttomearrin lea čohkket sámeservoša mánáid, nuoraid ja bearrašiid erenoamážit gáibideaddji doarjaga dárbbuid, maid várás Davviguovllu MD-guovddáža sáhtta hukset ja maidda guovddáža bálvalusaiguin háliidit vástidit. Jearahallama vehkiin vigge hábmet gova das, mo Davviguovllu MD-guovddáš fierpmádagaidisguin sáhtáši fállat mánggasuorggat doarjaga, bálvalusaid ja nannet máhtu sámegielat álbmoga dárbbuide. Lassin mihttomearrin lei oažžut dieđu ámmátolbmuid oainnuin erenoamáš gáibideaddji bálvalusaid dárbbuin sihke ámmátlaš skuvlendárbbuin, mat laktásit giela ja kultuvrra mieldásaš máhttui. Ámmátolbmuid sávve maiddái buktit ovdan ovddidansávaldagaid máhtto- ja doarjjaguovddážiin. Jearahallamiin kártejedje lassin dieđu sápmelaš áššehas dovdámis ja dan mearkkašumis. Suoma- ja golmma sámegillii dahkkojuvvon jearahallan sáddejuvvui šleađgapoasttain 343 sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmui, geat barget sápmelaš mánáiguin, nuoraiguin ja sin bearrašiiguin. Vástádusat bohte 61 ámmátolbmos. Vástádusain 44 bohte sápmelaččaid ruovttuguovllus.

Dutkanetihkka

Eamiálbmotdutkanmuša ehtalaš vuolggasajiide gullá kultuvrralaš refleksuvdna, man mihttomearrin lea áiccadit kultuvrralaš erenoamáš iešvuodaid (Heikkilä ym., 2019). Sápmelaš kultuvrras dat mearkkaša kultuvrralaš gávnadeami vuhtiiváldi vuolggasajiid, mat leat gudnejahtti ja heivvolaš geavadagat ja mat čuvvot sápmelaš kultuvrra árvvuid ja dábiid. Buot kultuvrralaš gávnadeamis dárbbášuvvo kultuvrralaš suokkardallan, mii dahká mánggakultuvrralaš servošis doaibmama vejolažžan. Dat lasiha maiddái dutkiid iešipmárdusa iežaset kultuvrralaš duogážis sihke dieđaservoša dohkkehan doaibmanvugiid.

Go sámedutkanmušas eai leat vel iežas dutkanehtalaš rávvagat, mun dorvvastin dutkamušastan erenoamážit Buorre eallin -dutkanfidnus evttohuvvon dutkanehtalaš meannudemiid ovddidanbargui (Heikkilä je., 2019) muhto maiddái sosiála- ja dearvvasvuodasuorggi ehtalaš vuđđui (ETENE, 2011) sihke dutkanehtalaš ráđđádallangotti buori dieđalaš geavadaga rávvagiidda (TENK, 2022).

Mun čuvvon dutkamušas eamiálbmotdutkanmuša dutkanehtalaš prinsihpaid: mu dutkamušas ožžojuvvon dieđu sáhtáši ávkkástallat sámeservoša buorrin nu bures go vejolaš sihke dan, ahte sámesearvvuš lea leamaš aktiivvalaš dutkanproseassa oasálažžan.

BOHTOSAT

Mu dutkamušas albmanii, ahte bálvalusaid dárbu lea oktavuodas sámegielat álbmoga ja váldoálbmoga historjjá ja servvodaga hábmen oppalašvuhtii, mas eanangeavahanvuoigatvuodaid, skuvlavuogádaga ja sápmelaččaid ásodatáiggiid vahágahtti vásáhusat leat leamaš ja leat ain njuolgga oktavuodas psykososiálalaš doarjaga dárbbui. Historjjá dáhpusat ja servvodaga bajásdoallan vealaheaddji struktuvrrat eat dagahan traumaid sohkaolvvaid badjel ja lasihit dánu psykososiálalaš doarjaga dárbbu. Dat albmanit giela ja kultuvrra massimin sihke eallinvejolašvuodaid gáržumin. Mu áicamuš lea, ahte sámeálbmoga psykososiálalaš doarjaga dárbbus sáhtta oaidnit buđdosemiid. Mu dutkamuša bohtosat čájehedje sosiála- ja dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid váilevašvuodaid kultuvrralaš máhtus, sin barggusteaset dárbbášan sámegielat materiála váni sihke sámegielaid oahppama ja geardduheami dárbbuid.

Vuosttamuzžan mun čielggadin, makkár erenoamáš dási gáibideaddji doarjaga bálvalusaide sápmelaš mánáin, nuorain ja sin bearrašiin lea dárbu ja manin. Dáid kártejin ovdamearkka dihte gažaldagaiguin: *“Maidda gáibideaddjimur erenoamáš máhtu gáibideaddji bálvalusaide livččii leamaš dárbu sápmelaš áššehasaiguin barggadettiinat, muhto bálvalusat eai leat leamaš fidnemis? Dahje “Juos háliidat, sáhtát muitalit dárkilappot, juos leat barggustat fuobmán ahte sámeservošis leat muhtin erenoamáš gáibideaddjimur erenoamáš máhtu gáibideaddji bálvalusaid dárbbut.”*

Ámmátolbmuid addin vástádusaid vuodu čielggai, ahte sápmelaš mánát, nuorat ja bearrašat dárbbasit sámezielat ja sápmelaš kultuvrra vuhtiiváldi psykososiálalaš doarjaga. Albmanii, ahte sámeservoša mánáide, nuoraide ja sin bearrašiidda fáallet dávjá dušše suomagielat bálvalusaid. Lassin sosiála- ja dearvvasvuodafuolahusa mánnggaámmátlaš máhttu lea váldegottálaččat bieđgguid. Vástideaddjiid mielde dávjá buot gáibideaddjimur diliin leahkki mánáid, nuoraid ja bearrašiid sirdet dikšunbálgás nubbái, eaige sin veahket doarvái buorre vugiin dahje rivttes áiggis. Dás šaddá mánnggageardánis čuolbma, mii sáhtta áiggi mielde geardašuvvat ain ja sirdašuvvat sohka buolvaid badjel. Vástádusaid mielde mánáid ja nuoraid psykososiálalaš doarjaga bálvalusain lea erenoamáš dehálaš, ahte beaktilis divššu fidnešii jođánit ja álkit. Dát gáibida olles bálvalangollosa sávnnehis doaimama.

Nubbin mun čielggadin, mo ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuhta váikkuha sápmelaš áššehasa dovdámi ja bálvalusaide láidemi. Dát jerrojuvvui ovdamearkka dihte *dáhttumiin ámmátolbmuid válldahallat dovdáma mearkkašumi barggusteaset ja dan, mo sin bargui váikkuha, juos sii eai dovdá sámezielat áššehasa*. Vástádusain čielggai, ahte sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid dáláš psykososiálalaš doarjaga lusa beassan lea bisttiheapmi. Dasa oidne mánngga siva. Ámmátlaš kultuvrralaš gelbbolašvuoda dássi ja mearri váikkuhit dasa, mainna lágiin son nagoda váldit vuhtii sápmelaš máná, nuora ja bearraša giela ja kultuvrra. Dánu ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuhta lea guovddáš rollas psykososiálalaš doarjagis. Dat, man olu ja man dásis ámmátolbmos lea kultuvrralaš gelbbolašvuhta, váikkuha buori áššehasgaskavuoda šaddami.

Kultuvrralaš gelbbolašvuoda dássi ja mearri váikkuhit dasa, mo ámmátolmmoš dovdá áššehasas sápmelažžan. Dovdameahttunvuolta orru leamen stuorra hástalus, mii heajuda sápmelaš máná ja nuora veahki oažžuma rivttesáigásašvuoda, diagnosa bidjama ja dan riektavuoda. Dovdameahttunvuoda dihte ámmátolbmuid árvvoštallama bohtosat sáhttet váikkuhit vahágahtti vugiin sápmelaš máná ja nuora veahki oažžumii. Dovdameahttunvuodas leat maiddái duodalaš čuovvumušat joatkkadikšui láidemis. Juos áššehasa eai dovdá giela ja kultuvrra miel dásaččat, sáhttá navdit, ahte son ii gullojuvvo iige danin veahkehuvo. Psykososiálalaš doarjaga lusa ohcaleami iskkan sáhttá sápmelaš birgema doahpaga ja bálvalusaide ohcaleami šielmmá dihte báhcit áššehasa áidna geahččaleapmin oažžut veahki.

Goalmmádin mun čielggadin, mo ámmátlaš kultuvrralaš gelbbolašvuolta váikkuha luohttámuša šaddamii ja manin dat sáhttá leat muhtimin váttis. Dasa bođii vástádus analyseremiin earret eará čuovvovaš nággosiid: *“Mun vásihan, ahte dovdan iežan barggu dáfus doarvái bures sápmelaš kultuvrra ja servvodaga”* sihke *“Mu sápmelaš áššehasain leat bálvalusain ovddit vásáhusat, mat dahket luhtolaš áššehasgaskavuoda hábmema váddásabbon”*. Danin go luohttámuš vuodđuduvvá ovttaskas olbmuid vásáhusaide, eamiálbmogiin nannosit maiddái servoša vásáhusaid bokte, das lea stuorra mearkkašupmi áššehasgaskavuodas. Luohttámuša hápmašuvvamii sápmelaš áššehasgaskavuodas váikkuha ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuoda dássi. Juos dat lea váilevaš dahje dat ii leat, luohttámuš ii hápmašuva ja áššehas ii gullojuvvo doarvái dahje rivttes vugiin. Ámmátolbmo doaladupmi sáhttá eksponeret sápmelaš máná duodalaš vealaheapmái dalle, go ámmátolmmoš vásiha, ahte sápmelaš áššehasa dovdámis ii leat mearkkašupmi. Seammá oktavuodas ámmátolmmoš atná dávjá sámegeielaid geavaheami mearkkašmeahttumin. Sámegeielaid mearkkašmeahttumin atnin laktása dávjá maiddái ámmátolbmo sámegeiela máhtekeahtesvuhtii dahje máhtu bisttehisvuhtii.

Mu dutkamusa mánggabealádamos fuomášupmi čájehii, ahte juos ámmátolbmot dovdájedje sápmelaš áššehasa, dovdán adnui erenoamáš dehálažžan luhtolaš áššehasgaskavuoda vejolažžan šaddamii. Dat adnui dehálažžan maiddái eakti gávnadeami dáfus ja dovdáma bokte rivttes veahke fállan ja joatkkadikšui láiden šadde vejolažžan. Iežas áššehasa dovdájeaddji ámmátolmmoš dovdái seammás maiddái struktuvrrain Leahkki

vealaheami. Vástádusat čájehedje, ahte sápmelaš áššehasa dovdámis lea oktavuoha luohttámuššii, eakti gávnnadeapmái, divššu dássái sihke vealaheami sierra hámiid dovdámii. Sámegielat álbmoga mánáid, nuoraid ja bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalandárbbuid dáfus dehálamos boadus laktásii sohkabuolvvaid badjel vásihuvvon traumaide, giela massimii laktáseaddji traumaide sihke alla šielbmái dáhtut bálvalusain veahki. Dát kártejuvvojedje bivdimiin ámmátolbmuid välljet válmmašin listui biddjojuvvon *eamiálbmogiid buresbirgemii váikkuheaddji dahkkiid*.

Njealjádin mun čielggadin vástideaddjiid ámmátlaš dárbbuid, mat laktásedje skuvlemii ja materiálaide. Dat kártejuvvojedje jearramiin ovdamearkka dihte: *“Mat leat du mielas guovddáš erenoamáš- ja gáibideaddji bálvalusaid máhtu nannejeaddji skuvlendárbbut sámegielaid ja sápmelaš kultuvrra ektui?”* Mu dutkamuša bohtosiin albmanii, ahte sápmelaččaid psykososiálalaš doarjaga fálli ámmátolbmuin galggašii leat doarvái kultuvrralaš máhttu doarju skuvlejupmi ja áddejupmi sihke muhtin veardde sámegiela dáidu. Ámmátolbmo kultuvrralaš máhttu šaddá nu mearkkašahtti dahkkin áššehasgaskavuodas, ahte boahttevuodas sápmelaččaid bálvalusaid plánemis galggašii suokkardallat, mo kultuvrralaš máhttu seaillohuvvo ovdamearkka dihte ámmátolbmuid dievasmahttinskuvlejumiiguin dahje go ovdánahttet sápmelaččaid sosiála- ja dearvasvuodafuolahusa bálvalusaid. Maiddái Suoma stáhta ja sápmelaččaid duohtavuoha- ja soabadanproseassa lihkostuvvan gáibida kultuvrralaš gelbbolašvuoda fuomášumi psykososiálalaš doarjagis.

Ámmátolbmuid geavahan bargogiella sápmelaš áššehasaiguin lea suomagiella, juos ámmátolbmos ii leat ollenge sámegielaid gielladáidu. Dain dáhpáhusain ámmátolbmot eai maiddái ane iežaset áššehasa dovdáma dehálaš dahkkin barggus. Justa sin doaladupmi das, ahte gielas ii leat miige mearkkašumiid gávnnadeapmái, sisttisdoallá stuorra vealaheami riskka. Dat ámmátolbmot, geat máhttet vehá muhtin sámegiela, váilla hit dávjá roahkasmahttima giela hállamis ja sis livččii motivašuvdna geavahit dan barggus.

Dulkka geavaheapmi psykososiálalaš doarjaga bálvalusain ii reahkká dáhkidit sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid divššu alla dási.

Ámmátolbmui lea unnán diehtu rájáid rasttildeaddji dikšui láidemis, nu ahte dán galggašii seassat diehtoteknikkalaš doaibmama dáfus. Vaikko bargu lea boahttevuodas olu ja dat sáhttá orrut viehka stuorra oppalašvuotnan[NJ2] , gánneha muitit, ahte ovttaskas daguin, guhkesáigásaš ja mearrediđolaš kárten-, plánen- ja ovddidanbargguin sáhttit lihkestuvvat stáđasmahttit sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalusaid.

SUOKKARDALLAN

Dán dutkamusa ulbmilin lei čielggadit sápmelaš mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbu ja ordnema vugiid. Dutkamusa mielde sámegeilat álbmoga mánáid, nuoraid ja bearrašiid erenoamáš dási gáibideaddji bálvalusaid dárbu lea giela ja kultuvrra miel dásaš psykososiálalaš doarjja, man fidnen adnui menddo vánisin. Dutkamusa čielggai, ahte ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuota lea čatnosis sápmelaš áššehasa kultuvrra miel dásaš dovdámii. Doarvái buorre dovdán veahkehii vealaheami dovdáma ja dasa beali váldima. Juos ámmátolbmos ii leat doarvái kultuvrralaš gelbbolašvuota, áššehasas lea riska láidestuvvot boastto dikšunbálgái, dikšun sáhttá ádjánit ja feaillaid riska bohtosiid dulkomis stuorru. Dutkamusa bohtosiid mielde ámmátolbmo bistemeahttun kultuvrralaš gelbbolašvuota váttasmahtta luhtolaš áššehasgaskavuoda šaddama. Čielggai maid, ahte juos ámmátolmmoš ii máhtán ovttage sámegeiela, son ii atnán dovdáma dehálaš dahkkin barggustis. Ámmátolbmot vásihedje skuvlendárbun sámegeiela lasseskuvlejumiid, kultuvrralaš máhtu doarju skuvlema sihke barggus geavahahtti sámegeilat materiálaid.

Ovddit dutkamusat, raportat ja čielggadeamet leat eanáš guovdilastán sámegeilat bálvalusaide ja vásihuvvon bálvalanduđavašvuhtii (gea. omd. Arola, 2021; Heikkilä je., 2019; Lehtola & Ruotsala, 2017; Miettunen, 2021). Sámegeilat álbmoga buresbirgema ja dearvvasvuoda dilis lea unnán dutkojuvvon ja čuvvojuvvon diehtu. Dán dutkamusa bohtosat šaddet dehálaš rollii, go sámegeilat álbmoga psykososiálalaš doarjaga bálvalusaid ja ámmátolbmuid skuvlemiid ovdánahttet vástidit mánáid, nuoraid ja bearrašiid dárbbuid. Bálvalusain galggašii váldit vuhtii mánná- ja bearašvuolggusvuoda sihke sierra ámmátjoavkkuid ja doaibmiid njuovžilis ovttasbarggu. Ovdánahttin- ja plánenbarggus galggašii

sihkkarastit mánggasuorggat árvoštallama, vai bálvalus juvssašii álkit daid mánáid, nuoraid ja bearrašiid, geat dárbbášit psykososiálalaš doarjaga bálvalusaid. Livččii dehálaš sihkkarastit bálvalusaid alla dási, áššehasvuolggusvuoda ja individuálalašvuoda, bálvalusaid juksama sihke ámmátolbmuid sámegielat ja kultuvrra miel dásaš máhtu. Ámmátolbmuin galggašii leat vejolašvuotta skuvlet iežaset ja čoahkáidit dearvvasvuoda ja buresbirgema ovddideapmái sápmelaš kultuvrra ja searvevuoda fuomášeaddji vugiin.

Dutkanbohtosiid vuodul sávan boahttevuodas dearvvasvuodadiehtagiid ja sámedutkamuša lahkoni mánggadiedálaš oasseguovllun, man oktasaš mihttomearrin livččii sámegielat álbmoga oppalaš buresbirgema ovddideapmi sihke sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa bálvalusaid bissovažžan dahkan. Boahttevuodas sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa vuogáiduvvannávccat sámeservošii heivvolažžan eai galggašii goassige leat válljen- eaige resursagažaldat, baicca sámeálbmot galggašii juksat eastaga haga ja duodai ovttaheardásažžan dahkkojuvvon sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa bálvalusaid, ássanbáikkis ja eatnigielas fuolakeahhtá. Kultuvrralaš gelbbolašvuoda galggašii lasihit sosiála- já dearvvasvuodafuolahussii sihke bajásgeassinsuorgái gullevaš vuoddoáššin, mii vuogáiduvvá kultuvrra ja áiggi mielde.

Go mun oahppašuvven dutkamuša ovdánettiin dárkilabbot sápmelaččaid psykososiálalaš doarjaga bálvalusaide dahje dasa, ahte dat eai leat, šadde lasi gažaldagat. Man olu sápmelaš mánáiguin, nuoraiguin já bearrašiiguin bargi sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmot vásihit ehtalaš hástalusaid ja mo sii nagodit čoavdit daid? Geahpedivččego oktasaččat ráhkaduvvon ehtalaš rávvagat ámmátolbmuid noađi? Buoridivččego dat áššehasa sajádaga ja ovddidivččego dat duohta ovttaheardásašvuoda bálvalusain? Dát sáhtášedje leat buorit joatkkadutkanfáttát eamiálbmotdutkamuša dutkiide.

Mun suokkardallen maiddáid dulkka geavaheami vásáhusaid sápmelaš áššehasat geahččanguovllus. Mo sámegielat áššehas vásiha dulkka geavaheami psykososiálalaš doarjaga bálvalusas, naba mielladearvvasvuodabálvalusas? Nubbi suokkardallama bohciidahtán oppalašvuotta lea sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde ássi

sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid giela ja kultuvrra mieldásaš psykososiálalaš doarjaga dárbbu čielggadeapmi. Mu dutkamuš čájehii ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuoda dehálaš mearkkašumi psykososiálalaš doarjaga bálvalusain. Dieđuin jodiheami dáfus joatkkadutkangažaldat sáhtášii laktásit maiddái dasa, mo kultuvrralaš gelbbolašvuoda oččošii lasi ámmátolbmuide nu, ahte sámegielat álbmoga sosiála- ja dearvvasvuoda fuolahusa bálvalusaid fálašedje boahttevuodas ain giela ja kultuvrra mieldásažžan, fásta ja duođai ovtta veardásaš bálvalushápmiin.

Mun vikkan dutkamušastan čájehit ámmátolbmuid oainnuid psykososiálalaš doarjaga dárbbus, mat badjánedje sámeservoša gaskkas. Lea dehálaš buktit oidnosii unnitlogu ja váldoálbmoga eahpesymmetriija bálvalusaid dálá ollašuvvamis. Mun sávan, ahte mu artihkkalis ovdanbuktiin geahččanguovlluid, psykososiálalaš doarjaga ovddidanevttohusaid sihke sosiála- ja dearvvasvuoda bálvalusaid aktiivvalaš oassálastin ja ovddideaddjin livčče boahttevuodas sámegielat álbmot ieža. Ná danin, go sápmelaš mánáin ja nuorain lea vuoigatvuohta leat huksemin iežaset boahttevuoda, iežaset historjjá ja kultuvrra dulkoma bokte.

GÁLDUT

Aikio, A. (2010). Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema. Karasjok: ČálliidLágádus.

Arola, L. (2021). Sámebaromehter 2020. Vuoigatvuodaministeriija, Oulu universitehta Giellagas-instituhtta. Lohkkojuvvon .

Erholtz, J., Eriksen, H., Heikkilä, L., Pirkola, S., Sälevä, T. (2021). Psykososiaalinen tuki Saamelaisten totuus- ja sovintokomission työn aikana. Čielggadeapmi. Roavvenjárga: Lappi buohccedikšunbiire.

Heikkilä, L., Laiti-Hedemäki, E., Miettunen, T. (2019). Buorre eallin gávpogis – Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut kaupungissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, B Tutkimusraportteja ja selvityksiä 68. Lohkkojuvvon .

%28korj%?sequence=1&isAllowed=y

Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö ITLA (2020). Eduskunnassa keskusteltiin lasten ja nuorten psykososiaalisen tuen tulevaisuudesta. Lohkkojuvvon .

Juutilainen, S. (2017). Structural racism and Indigenous health: a critical reflection of Canada and Finland. Oulu universitehta. Lohkkojuvvon .

Kaarlela, V. (2022). Kansainvälisyys terveydenhuollossa , . Dievasmahttinskuvlejupmi. Oahppamateriála. Dálkkasdieđalaš dieđagoddi. Dearvvasvuodadiehtagiid suorgi. Oulu universitehta. Oulu.

Karvonen, S., Kestilä, L. (2019). Suomalaisten hyvinvointi 2018. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. PunaMusta Oy Helsset 2019. Lohkkojuvvon .

Keskitalo, P., Peltola, M., Äärelä-Vihriälä, R. (2019). Saamelainen varhaiskasvatus nyt: arvot, käytänteet ja osallisuus arjessa. Lohkkojuvvon .

Lehtola, R., Ruotsala, P. (2017). Saamenkielisten palveluiden nykykartoitus. Sámediggi, Poske sámeovttadat. Lohkkojuvvon .

Lehtola, V-P. (2022). Entiset elävät meissä, Saamelaisten tarinat ja Suomi. Helsset: Gaudeamus.

Majlander, S., Kuusio, H., Kauppinen, T., Kilpeäinen, K., Koskela, T., Rotko, T. (2021). Terveyden seuranta ja terveyserojen kaventaminen Suomessa: havaintoja terveyseroista ja käytännön toimista. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Lohkkojuvvon .

Miettunen, T. (2021). Saamenkielisen sosiaali- ja terveystalouden henkilöstön koulutuksen nykytilanne ja kehittämistarpeet. Selvitys saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmälle. Oikeus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:18. Lohkkojuvvon .

Mäkitalo, M. (2022). "Jos ei tunne kulttuuria, voi yhteistyössä olla haasteita" – Kulttuurinen kompetenssi saamelaisten lasten, nuorten ja

perheiden erityisen vaativan tuen palveluissa 2020-luvulla. Sápmelaš kultuvrra pro gradu. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta. Lohkkojuvvon .

Mäkitalo, M. (2021a). Saamelaisten mielenterveyspalvelut ja kulttuurinen kompetenssi Pohjoismaissa, kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Sápmelaš kultuvrra kandidahtadutkan. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta. Lohkkojuvvon .

Mäkitalo, M. (2021b). Saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden erityisen vaativan tuen tarve. Pohjoinen osaamis- ja tukikeskus. Davvi-Bađaeatnama buresbirgenguovlu. Lohkkojuvvon .

Pasanen, A. (2016). Sámebaromehter 2016. Oikeusministeriön julkaisu 39/2016. Lohkkojuvvon .

Rasmus, M. (2008). Bággu vuolgit, bággu birget. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta. Oulu.

Sámediggi (2022). Psykososiálalaš doarjaga ovttatdat Uvja.

Lohkkojuvvon .

Sosiála- ja dearvvasvuodaministeriija (2011) Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta. Etene-julkaisuja 32, 2011. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE, Sosiála- ja dearvvasvuodaministeriija, Helsset. Lohkkojuvvon . +32+Sosiaali-+ja+terveysalan+eettinen++32+Sosiaali+ja+terveysalan+eettinen+

Terveyden ja hyvinvoinninlaitos THL (2022). Osaamis- ja tukikeskukset. Lohkkojuvvon .

Dutkanehtalaš ráđđádallangoddi (2022). Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitleminen Suomessa. Lohkkojuvvon